

ТЕМАТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ФІЗИЧНИХ ТЕРМІНІВ-ЕПОНІМІВ

© Микульчик Р. Б., 2016

У статті розглянуто тематичні й лексико-семантичні групи фізичних термінів-епонімів. Подано різницю між тематичними й лексико-семантичними групами. Доведено умовний характер поділу на тематичні й лексико-семантичні групи.

Ключові слова: українська мова, фізична термінологія, епонім, тематична група, лексико-семантична група.

The paper deals with thematic and lexical-semantic groups of physical eponimic terms. The difference between thematic and lexical-semantic groups was shown. Conditional character of division on thematic and lexical-semantic groups is proven.

Keywords: Ukrainian language, physical terminology eponym, thematic group, lexical-semantic group.

У сучасному мовознавстві нерідко поняття «тематична група» й «лексико-семантична група» ототожують. Згідно зі «Словником лінгвістичних термінів» Д. І. Ганича й І. С. Олійника, *семантична група* – це підгрупа слів у межах однієї частини мови, які об'єднані спільністю значень, *тематична група* – низка слів, які об'єднуються спільністю родових значень, тобто слова, які називають різновиди одного й того самого ряду предметів: назви птахів, квітів, мінералів [3, с. 55].

У словнику О. С. Ахманової *семантична група* це – 1) слова в межах певної частини мови, об'єднані спільним значенням: любов, ненависть, довіра, недовіра, доброзичливість, заздрість; 2) слова, об'єднані спільністю значення, безвідносно до частини мови. *Тематична група* – 1) те саме, що й лексична серія: тематична група предметів домашнього вжитку; тематична група кольору; 2) низка слів, яка за своїм основним (стрижневим) значенням належить до того самого семантичного поля: хоробрий, сміливий, відважний, мужній, безстрашний тощо [1, с. 118].

В енциклопедії «Українська мова» йдеться лише про лексико-семантичну групу. Її виводять із лексико-семантичного поля – групи слів зі спільною гіперсемою: «Лексико-семантичні поля розпадаються семантично на ще тісніші об'єднання – лексико-семантичні групи. Так, у темпоральному лексико-семантичному полі можна виділити назви точних (секунда, хвилина, година, доба, тиждень, рік, століття) і неточних (час, пора, епоха, ера і т. п.) відтінків часу, назви частин доби, пір року, місяців, днів тижня тощо. У межах лексико-семантичних груп виділяють мінімальні семантичні об'єднання, побудовані на відношеннях синонімії, антонімії, конверсії і гіпонімії» [9, с. 283].

Л. М. Васильєв у праці «Теория семантических полей» зауважує, що терміном «лексико-семантична група» можна позначати будь-який семантичний клас слів (лексем), об'єднаних хоча б однією спільною лексичною парадигматичною семою (або хоча б одним спільним семантичним множителем). До тематичної групи, як зазначає дослідник, належать лише такі класи слів, які поєднано однією типовою ситуацією чи темою (пор. такі теми, як «транспорт», «спорт», «магазин», «театр» тощо), але спільна (ядерна) сема для них є необов'язковою [2, с. 110].

О. О. Реформатський у праці «Что такое термин и терминология» виводить поняття лексико-семантичної групи з поняття «термінологічного поля». Під термінологічним полем дослідник розуміє семантичне поле, отримане на поняттєвій, а не на лінгвістичній основі, що забезпечує той чи той склад лексико-семантичної групи в певній синхронії розвитку суспільства й мови [7, с. 51].

Ф. П. Філін у статті «О лексико-семантических группах слов» стверджує, що об'єднання слів, базованих не на лексико-семантичних зв'язках, а на класифікації самих предметів і явищ, можна назвати тематичними словниковими групами [11, с. 526]. На думку мовознавця, у межах тематичних об'єднань існують лексико-семантичні групи слів. Ф. П. Філін у праці «Очерки по теории языкознания» вказує на різний зміст таких понять, як лексико-семантична група й тематична група: «У рамках однієї тематичної групи існують більш дрібні, але тісно пов'язані між собою лексико-семантичні групи слів» [12, с. 315]. Спільне між тематичними і лексико-семантичними групами слів полягає у тому, що і ті, й інші виражають об'єктивну дійсність. У цьому плані будь-яка лексико-семантична група слів завжди має свою «тему», навіть якщо йтиме мова про групу дуже близьких один до одного синонімів» [12, с. 336]. Ф. П. Філін вказує також на те, що розмежування лексико-семантичних і тематичних груп слів зумовлене «важкістю розмежування словникового запасу, як специфічного явища мови, та позамовного змісту» [12, с. 325]. Тематична співвіднесеність – один (але не єдиний) критерій виокремлення лексико-семантичної групи слів. Різниця між цими типами лексем полягає в тім, що лексико-семантичні групи слів – це продукт законів і закономірностей розвитку лексичної семантики мови, тоді як тематичні групи слів – це сама їхня наявність або відсутність у будь-якій мові. Зміст і наповнення тематичних груп залежать тільки від рівня знань того чи того народу, від уміння класифікувати явища дійсності, які отримали свої словесні позначки [11, с. 528]. Терміносистему, як і систему загальноживаного лексикону, можна поділити на тематичні групи, зокрема це зробимо з фізичними термінами-епонімами. Як стверджує Г. Ф. Ракшанова у праці «Система дериваційних засобів сучасної науково-технічної термінології (когнітивно-номінативний аспект)», «значення терміна, як і значення будь-якої лексичної одиниці, – продукт розумової діяльності людини, воно пов'язане з редукацією інформації людською свідомістю, з такими видами розумових процесів, як порівняння, класифікація, узагальнення, тому воно має узагальнювальний характер. Але семантика терміна має свою (хоч і подібну) специфіку порівняно з лексичним значенням загальноживаних слів» [6, с. 198].

Система термінів будь-якої науки є певною множинністю взаємопов'язаних елементів, що є стійкою єдністю і цілісністю, наділеною певними властивостями й закономірностями [11, с. 35]. Класифікуючи лексеми за тематичними групами, маємо враховувати не тільки чинні назви, а ті, які ще можуть доповнити ту чи ту тематичну групу.

«Галузева терміносистема охоплює цілу низку термінологічних полів, пов'язаних між собою як у значеннєвому плані, так і в плані вираження. У плані змісту відбивається суть поняття, а в плані вираження системності досягають однотипністю словотвірних моделей» говорить А. А. Уфимцева у праці «Опыт изучения лексики как системы (на материале английского языка)» [11, с. 37].

Тематичне групування ґрунтовано на внутрішніх зв'язках предметів і явищ дійсності й зумовлено, насамперед, предметно-логічними ознаками. Тематичні об'єднання в галузевій терміносистемі можуть містити по кілька ядерних (основних) лексико-семантичних груп, а їхні одиниці характеризують чіткою диференціацією ознак.

Об'єднання слів у тематичну групу відбувається на основі подібності чи спільності функцій позначуваних словами предметів і процесів в одній конкретній чи різних мовах. Вивчення таких груп обмежено своєрідною інвентаризацією за тим типом, який спроможний наочніше групувати конкретну терміносистему, не ставлячи за мету розкрити внутрішні семантичні зв'язки слів, особливості смислової структури мови в цілому [8].

Уже ґрунтовно досліджено термінологічні системи мікологічної (Л. О. Симоненко, 1973), радіотехнічної (І. М. Кочан, 1987), хімічної (Г. В. Наконечна, 1994), мінералогічної (Н. І. Овчаренко, 1997), риторичної (З. Й. Куньч, 1997), бібліотечно-бібліографічної (М. В. Сташко, 1999), машинобудівної (О. Г. Литвин, 2000), видавничої (М. Р. Процик-Кульчицька, 2006) галузей знань і запропоновано відповідні тематичні класифікації термінів. Попри те, що цій проблемі присвячено чимало лінгвістичних праць, вона й досі є як актуальною, так і складною.

Тематичне класифікування терміносистем уже було предметом наукового зацікавлення. Так, висвітленню питання тематичної структури української технічної термінології присвячено дослідження «Українська електротехнічна термінологія (словотвірний аспект)» Л. В. Козак, яка аналізує предметно-поняттєвий аспект вищезазначеної термінології, класифікуючи цей шар лексики за

тематичними групами [4]. У публікації «Тематичні групи на позначення назв літальних апаратів та повітряних суден в українській авіалексиці» Л. А. Халіновська розглядає окремі тематичні групи цієї лексики [13]. Аналіз лексико-тематичних груп судово-медичної терміносистеми подано в дослідженні Т. В. Лепехи «Лексико-семантичні та словотвірні-структурні особливості судово-медичної термінології» [5].

У цьому дослідженні під тематичною групою розумітимемо сукуп термінів, об'єднаних однією темою. Під темами розумітимемо розділи фізики.

Виокремимо такі тематичні групи фізичних термінів-епонімів:

- класична механіка, наприклад: *ньютон, ньютонівське рівняння, коріолісове прискорення* тощо;
- гідродинаміка, наприклад: *стокс, антистоксова ділянка* тощо;
- термодинаміка, наприклад: *паскаль, рівняння Клапейрона-Клаузіуса, закон Бойля-Маріотта, вакуумметр Пірані, Гей-Люссаків закон* тощо;
- електрика й магнетизм, наприклад: *ват, гальванометр, закон Ампера, сила Лоренца, генрі, тесла, пікофарад* тощо;
- квантова механіка, наприклад: *Гайзенбергова нерівність, шредингеровська хвильова функція, хвильова квантова механіка Шредингера, квантова дужка Пуассона* тощо;
- статистична фізика, наприклад: *статистика Максвелла-Больцмана, розподіл Гаусса, Больцманів закон розподілу, Бозе-Айнштайнівська статистика* тощо;
- атомна і ядерна фізика, наприклад: *модель атома Резерфорда, вандерваальсівська взаємодія, куперівська електронна пара, теорія Бора-Зоммерфельда* тощо;
- оптика, наприклад: *кут Брюстера, інтерферометр Рождественського, спектральна серія Бальмера* тощо;

Ці тематичні групи, своєю чергою поділімо на лексико-семантичні. Продемонструймо це на прикладі тематичної групи «Електрика і магнетизм»:

- 1) одиниці фізичних величин, наприклад: *вольт, ват, генрі, тесла, резерфорд, паскаль* тощо;
- 2) закони, наприклад: *закон Ома, закон Ампера, кулонівський закон* тощо;
- 3) сили, наприклад: *сила Лоренца, сила Ампера, кулонівська сила, вандерваальсівські сили* тощо;
- 4) прилади, наприклад: *вольтоскоп, амперметр, гальванометр, вольтміліамперметр* тощо.

Виокремимо також такі тематичні групи епонімних термінів, наприклад:

- одиниці фізичних величин – 125 термінів, наприклад: *ньютон, резерфорд, кіловольт, мегават, нанофарад, мікрорентген, абгенрі, абсценс* тощо;
- фізичні явища і процеси – 206 термінів, наприклад: *аномальний ефект Зеємана, анти-Стоксова люмінесценція, Бавшінгеров ефект, ефект Рамана-Мандельштама-Ляндсберга, штарківське розщеплення, явище бозе-айнштайнівської конденсації* тощо;
- розділи та галузі фізики й техніки – 12 термінів, наприклад: *гальванізм: механіка Ньютона, механіка Максвелла, квантова механіка Гайзенберга* тощо;
- пристрої та прилади – 310 термінів, наприклад: *ампер-терези, ампервольтватметр, аперіодичний гальванометр, Архімедів гвинт, вакуумметр Пірані, випромінювач Глаголевої-Аркадьєвої, інтерферометр Рождественського* тощо;
- математичні оператори – 49 термінів, наприклад: *бозонний оператор, гамільтоніан ангармонічного осцилятора, деформовані дужки Пуассона* тощо;
- рівняння, співвідношення та формули – 251 термін, наприклад: *функція Бесселя, формула Найквіста, стаціонарне рівняння Шредингера* тощо;
- елементарні частинки – 7 термінів, наприклад: *ферміон, реджеон, померон, голдстоунівський бозон, голдстїно* тощо;
- фізичні сили – 20 термінів, наприклад: *ван-дер-ваальсові сили, електрорушійна сила Голла, кулонівська сила, сила Казимира* тощо;
- фізичні закони, принципи і правила – 207 термінів, наприклад: *Айнштайнів принцип відносності, Айнштайнів фотохемічний закон, Вейлеве правило квантування, емпіричний закон Віна, закон Айнштайна для явища фотоефекту* тощо;

- теорії – 49 термінів, наприклад: *Гайзенбергова теорія феромагнетизму, елементарна квантова теорія ефекту Комптона, теорія Боголюбова* тощо;
- теореми й гіпотези – 55 термінів, наприклад: *Больцманова теорема, гіпотеза Гаудсмита і Юленбека, теорема Берестецького* тощо;
- коефіцієнти і сталі – 66 термінів, наприклад: *Альфвенове число, Больцманів множник, Ван дер Ваальсова стала, коефіцієнт Айнштайна для вимушеного випромінювання* тощо.

Тематичну групу «Одиниці фізичних величин» розділімо на лексико-семантичні групи щонайменше трьома способами:

- за належністю одиниць вимірювання фізичних величин до певної системи одиниць вимірювання;
 - а) одиниці системи СІ, наприклад: *ом, ньютон, паскаль* тощо;
 - б) одиниці системи СГС, наприклад: *абвебер, абгенрі, абкулон, абом, абсменс, абстатампер* тощо;
 - в) позасистемні одиниці фізичних величин, наприклад: *ангстрем, кіловат-година, децибел* тощо.
- за кратністю/похідністю одиниць:
 - а) основні одиниці, наприклад *паскаль, рентген, резерфорд, беккерель* тощо;
 - б) кратні одиниці, наприклад: *кіловольт, мегават, гігагерц* тощо;
 - в) похідні одиниці, наприклад: *міліампер, мікрорентген, пікофарад, наногенрі* тощо.
- за належністю до певного розділу фізики:
 - а) механічні, наприклад: *ньютон, ангстрем* тощо;
 - б) електричні, наприклад: *кулон, ом, вольт, ампер, пікофарад* тощо;
 - в) електромагнетні, наприклад: *наногенрі, тесла, абвебер, ерстед* тощо;
 - г) термодинамічні, наприклад: *паскаль, кельвін, джоуль* тощо;
 - д) радіоактивності, наприклад: *беккерель, кюрі, резерфорд, рентген* тощо.

Із викладеного вище випливає, що будь-яке тематичне й лексико-семантичне класифікування лексики має до певної міри умовний характер, оскільки між виокремленими групами не можна визначити чітких меж. Це свідчить про відкритий характер тематичних і, надто, лексико-семантичних груп, як зазначає Н. О. Яценко у праці «Назви військової форми одягу в українській мові» [14, с. 57].

1. Ахманова О. С. *Словарь лингвистических терминов* / О. С. Ахманова – М. : Сов. энциклопедия, 1966. – 606 с.
2. Васильев Л. М. *Теория семантических полей* / Л. М. Васильев // *Вопросы языкознания*. – 1971. – № 5. – С. 105 – 113.
3. Ганич І. Д. *Словник лінгвістичних термінів* / І. Д. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища шк., 1985. – 360 с.
4. Козак Л. В. *Українська електротехнічна термінологія (словотвірний аспект) : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.01* / Л. В. Козак. – К. : НАН України ; Ін-т укр. мови, 2002. – 19 с.
5. Лепеха Т. В. *Лексико-семантичні та словотвірні-структурні особливості судово-медичної термінології: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01* / Т. В. Лепеха ; Дніпропетровський держ. ун-т. – Дн., 2000. – 19 с.
6. Ракишанова Г. Ф. *Система дериваційних засобів сучасної науково-технічної термінології (когнітивно-номінативний аспект) : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.01* / Г. Ф. Ракишанова ; НАН України. ; Ін-т укр. мови. – К., 2004. – 20 с.
7. Реформатский А. А. *Что такое термин и терминология* / А. А. Реформатский // *Вопросы терминологии (Материалы Всесоюзного терминологического совещания)*. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – С. 46–54.
8. Симоненко Л. О. *Біологічна термінологія : формування та функціонування : Навч. посіб. / Людмила Симоненко – Умань : РВЦ «Софія», 2006. – 103 с.*
9. *Українська мова : енциклопедія / редкол. Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін.* – К. : Укр. Енцикл., 2000. – 752 с. : іл.
10. Уфимцева А. А. *Опыт изучения лексики как системы (на материале английского языка)* / А. А. Уфимцева – М. : Изд-во АН СССР, 1962. – 287 с.
11. Филлин Ф. П. *О лексико-семантических группах слов* / Ф. П. Филлин // *Езиковедски изследованя в чест на акад. Стефан Младенов. – София : Издание на Българската академия науките, 1957. – С. 523–538.*
12. Филлин Ф. П. *Очерки по теорії языкознания* / Ф. П. Филлин. – М. : Наука, 1982. – 410 с.
13. Халіновська Л. А. *Тематичні групи на позначення назв літальних апаратів та повітряних суден в українській авіалексичі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://term-in.org/index.php?option=com_content&view=article&id=90&Itemid=19&lang=uk.*
14. Яценко Н. О. *Назви військової форми одягу в українській мові : автореф. дис. канд. філол. наук. / Н. О. Яценко. – К., 2007. – 20 с.*